

Kunskap i rörelse

Johan Östling, Erling Sandmo, David Larsson Heidenblad, Anna Nilsson Hammar & Kari H. Nordberg (eds), *Circulation of Knowledge. Explorations in the History of Knowledge*, 257 s., Nordic Academic Press, Lund 2018.

Även tillgänglig som open access PDF: [http://portal.research.lu.se/portal/en/publications/circulation-of-knowledge\(a7665a5e-d60f-43f2-8bd0-8a7779717a55\).html](http://portal.research.lu.se/portal/en/publications/circulation-of-knowledge(a7665a5e-d60f-43f2-8bd0-8a7779717a55).html).

I EN TID NÄR VETENSKAPENS RELEVANS för det politiska beslutsfattandet och samhällsdebatten allt oftare ifrågasätts, är det en intressant paradox att några av de mest innovativa och intressanta diskussionerna inom historieämnet för tillfället förs inom den vetenskapshistoriska forskningen. Detta ämne har, i synnerhet under de senaste tio åren, genomgått en betydande omorientering som fört dess utövare långt ifrån genrens mer konventionella former. I dag tillhör så väl exposéer över den rationella västerländska vetenskapens triumftåg som biografiska porträtt av banbrytande vetenskapsmän och deras livsverk till en förgångnen tid. En av de ofta citerade författarna inom ämnet, amerikanen Steven Shapin, har jämfört detta med ett sänkande av rösten (*lowering of voice*). De stora hjälteberättelserna om den ensamme och genialiske vetenskapsmannen (ofta med en bokstavlig betoning på *mannen*) har fått ge vika för ett nytt intresse för det kulturella sammanhang av institutioner, maktstrukturer och sociala nätverk där idéer föds och formas. I den nyare forskningen har man därför även allt oftare börjat fästa uppmärksamheten vid den flytande gränsen mellan ”vetenskap” och andra typer av kunskap, information och idéer som tillsammans formar den mänskliga världsbilden. Även den nya antologin *Circulation of Knowledge. Explorations in the History of Knowledge* av redaktörerna Johan Östling, Erling Sandmo, David Larsson Heidenblad, Anna Nilsson Hammar och Kari H. Nordberg rör sig i detta gränsland mellan vetenskapshistoria, idéhistoria och kunskaps sociologi.

Enligt redaktörernas förord föddes idén till den aktuella antologin i samband med att det nordiska forskningsnätverket ”New History of Knowledge” bildades under en workshop som hölls i Sverige 2016. Flera av redaktörerna och skribenterna i antologin är knutna till Lunds universitet som sedan 2014 har arbetat för att profilera sig som något av ett nordiskt centrum för kunskapshistoria. I ett längre perspektiv har den forskning som börjat samlas under beteckningen ”kunskapshistoria” givetvis en tydlig koppling till vetenskapshistoria. Det är också inom detta fält som många av bokens författare har sin bakgrund. Det kunskapshistoriska greppet kan enligt redaktörerna ändå uppfattas som ett helt nytt ämne, som uppstått ur fusionen mellan traditionell vetenskapshistoria och en rad nya infallsvinklar och problemställningar som hämtats från den så

kallade nya kulturhistorien (*new cultural history*) som sedan 1980-talet inspirerats av antropologi, sociologi och andra närliggande discipliner. I sitt förord framhåller redaktörerna att kunskapshistoria under det senaste årtiondet har utformats till en självständig disciplin med en egen intellektuell och institutionell identitet. Detta skedde till en början främst i de tyskspråkiga delarna av Europa, där historiker i början av 2000-talet började framhäva en skillnad mellan begreppen *Wissenschaftsgeschichte* (vetenskaps- och lärdomshistoria) och *Wissensgeschichte* (kunskapshistoria). Sedan dess har ämnet etablerats genom flera nya lärostolar och forskningscenter i bland annat Berlin och Zürich. Samtidigt har intresset för ämnet också spritt sig utanför det tyskspråkiga området. På engelska har bland andra Peter Burke diskuterat *history of knowledge* i verk som *A Social History of Knowledge* (2000, 2012) och *What Is the History of Knowledge?* (2015). På franska har motsvarande teman bland annat diskuterats i det ambitiösa verket *Lieux de savoir* (2007, 2011, ytterligare två volymer under utgivning) som redigeras av Christian Jacob och planeras omfatta allt som allt fyra volymer. I de nordiska språken förekommer begreppen 'kunskapshistoria/kunskapshistorie'. Av den nu aktuella antologins redaktörer har exempelvis Johan Östling och David Larsson Heidenblad tidigare publicerat teoretiska reflektioner kring kunskaps-historia på svenska.¹

På grund av att det kunskapshistoriska forskningsfältet tillsvidare är tämligen nytt finns det givetvis olika tolkningar om var dess gränser går. I den anglosaxiska världen där begreppet *science* i regel hänvisar uteslutande till naturvetenskaperna, har begreppet *knowledge* blivit ett sätt att föra en diskussion som också omfattar humanistisk bildning och lärdom samt human- och socialvetenskaper. I sådana språkliga kontexter (till exempel i Norden) där begreppet 'vetenskap' i allmänhet omfattar också andra discipliner än naturvetenskaperna, har begreppet 'kunskap' emellertid även använts i en ännu bredare bemärkelse för att beskriva sådan kunskap eller information som används och produceras utanför det vetenskapliga samfundet. Fördelen med detta är, så som redaktörerna för den aktuella antologin påpekar, att begreppet 'kunskap' öppnar upp för en diskussion som inte begränsas av en (modern) västerländsk uppfattning om vad som är solid och trovärdig vetenskap och vad som faller utanför dess ramar. I stället finns det också utrymme för att diskutera olika typer av lärdom, information och vetande samt praktiskt kunnande som faller utanför en snäv definition av västerländsk vetenskap och bildning. Hit hör inte bara alkemi, astrologi och andra konster som med tiden har

1. Till exempel Johan Östling, 'Vad är kunskapshistoria', *Historisk Tidskrift* 135 (2015:1); Johan Östling & David Larsson Heidenblad, 'Cirkulation – Ett kunskapshistoriskt nyckelbegrepp', *Historisk Tidskrift* 137 (2017:2).

kommit att hamna utanför den vedertagna definitionen av vetenskap, utan också sådana muntliga och traditionella kunskaper om flora och fauna eller helande och botande som finns exempelvis hos ursprungsfolk eller kloka gummor, fältskärer, schamaner och jordemödrar. Bland sådan kunskap finns också den praktiska kunskap som innehas av hantverkare, sjöfarare eller jordbrukare. Ett fokus på kunskap gör det därför möjligt att studera hur och varför olika typer av kunskap sprids, förmedlas, omdefinieras, glöms bort och återupptäcks när de cirkulerar genom olika vetenskapliga, professionella och populära kontexter.

Trots att kunskapshistoria håller på att befästas som ett självständigt ämne i sin egen rätt finns det givetvis fortfarande många kopplingar kvar till det vetenskapshistoriska fältet. Detta märks inte minst genom det att flertalet av författarna i den föreliggande antologin tidigare varit verkamma inom just vetenskapshistoria. Kanske är detta även orsaken till att ett flertal av artiklarna i det aktuella verket behandlar det sätt på vilket olika typer av medicinsk och naturvetenskaplig kunskap cirkulerar i och utanför en vetenskaplig kontext. Det intressanta i dessa texter består kanske främst i urvalet av källor – olika populärvetenskapliga texter, översättningar, nytugåvor med mera diskuteras sida vid sida med de klassiska vetenskapliga verken. Så sker exempelvis i Helge Jordheims text om Bernhard de Fontenelles verk *Entretiens sur la pluralité des mondes* (1686) och de många nytugåvor och översättningar av verket som cirkulerade i Europa under 1700-talet. I de texter som behandlar exempel från senare tid diskuteras också medias betydelse för cirkulationen av kunskap. Laura Hollsten visar hur olika typer av information kring kolesterolets hälsoinverkan cirkulerade i den finska offentligheten från 1970-talet till 2010-talet, medan Kari H. Nordberg tar itu med den sexualupplysning som bedrevs av det kända norska sexologparet Inge och Sten Hegeler genom populära frågespalter och framträdanden i medierna under 1960- och 1970-talen. I både Hollstens och Nordbergs texter tangeras också en annan aspekt av den offentliga kunskapsspridningen i det moderna samhället: nämligen de kommersiella intressenas inverkan.

De enskilda artiklarna i verket är indelade i tre underkapitel som kretsar kring gemensamma teman. Bokens första avsnitt behandlar kunskaps-cirkulation i offentligheten. Det andra avsnittet fokuserar på villkoren för kunskapscirkulation i olika kontexter och det tredje och sista avsnittet behandlar kunskap som centreras kring olika föremål och platser. På det hela taget bildar verket en väl fungerande helhet, vars texter i flera fall kompletterar och nyanserar varandra också utöver de tre huvudavsnittens helheter. Ett av de teman som ofta stiger fram ur texterna är kunskapens politiska och samhällseliga betydelse. Som exempel på detta kan nämnas Anders Ahlbäcks och Isak Hammars artiklar som behandlar situationer när införandet av ny kunskap stött på kritik eller bemötts med motstånd

inom ramen för en bredare samhällsdiskussion. Intressant nog behandlar båda texterna receptionen av pedagogisk kunskap i helt olika kontexter: Hammar studerar den svenska debatten om bildning under tidigt 1800-tal och Ahlbäck's artikel behandlar på ett intressant sätt mottagandet – eller snarare avvisandet – av universitetspedagogisk kunskap inom den finska universitetsvärlden från 1960-talet till 2000-talet. Dessa texter framhäver särskilt spänningen mellan konflikt och koncensus i kunskaps-cirkulation: när och hur blir kunskap relevant och legitim? För vem – och varför – blir kunskapen välkommen och viktig vid en given tidpunkt? Ahlbäck, som studerar hur olika satsningar på att utveckla undervisningen togs emot vid Åbo Akademi, visar att undervisningspersonalen där, i likhet med kolleger på annat håll inom den finska universitetsvärlden, länge förhöll sig ointresserade eller direkt avvisande till de pedagogiska kunskaper som universitetsadministrationen försökte implementera för att underlätta den ökande genomströmningen av studenter från 1960-talet och framåt. Ahlbäck's diskussion om det dagliga arbetet vid universitetet och akademien som en miljö där kunskap inte bara skapas utan också tas emot, filtreras, evalueras och cirkuleras vidare inom både akademiska forum och samhället i stort, är viktig och synnerligen aktuell. Med sin artikel ifrågasätter han den etablerade bilden av universitetet som den ena parten i en binär hierarki där universitetet aktivt skapar ny kunskap och samhället passivt tar emot den.

Ett annat tema som återkommer i antologins artikelbidrag är kunskapens genomslagskraft, samhällsrelevans och spridning. I sitt bidrag behandlar exempelvis Kajsa Brillman hur översättningar och variationer av religiösa texter såsom Petrus Johannis Gothus *Sköna och märkliga skrifterns sententier* (1597) bidrog till cirkulationen av religiös kunskap under 1500-talet. Så som Brillman påpekar aktualiserar dessa texter frågan vad som kan beskrivas som offentlig kunskap i en tidigmodern kontext. Den kunskap som förmedlades genom dessa texter var givetvis offentlig i den bemärkelsen att den ingick i tryckta och publicerade verk, men samtidigt var dessa verk endast tillgängliga för en mycket liten grupp av lärda män som hade tillgång till böcker och tillräckliga teologiska insikter för att tillgodogöra sig den kunskap som de förmedlade. Enligt Brillman går det ändå inte att avfärda den kunskap som de teologiska texterna förmedlade som ett kunskapsprojekt för en liten utvald elit, eftersom det var underförstått att den elit som kunde tillägna sig texternas innehåll skulle förmedla detta innehåll vidare till andra genom undervisning. Det faktum att kunskapen således endast cirkulerade inom en liten utvald elit innebar därför inte att den förblev irrelevant för de bredare lagren av det förmoderna samhället. Slutsatsen bör sannolikt vara att kunskapens relevans inte alltid är direkt avhängig av hur många människor som känner till den. Också sådan kunskap som är tillgänglig för en mycket liten grupp

kan få en stor samhällsrelevans. Några exempel på detta kan vara alkemisters, frimurares eller militära underrättelsetjänsters kunskap.

Brilkmans iakttagelser om cirkulationen av kunskap i det tidigmoderna samhället bildar en dialog med de tankar som diskuteras av Anna Nilsson Hammar i det enda renodlat teoretiskt orienterade bidraget i verket. Här diskuterar Nilsson Hammar hur kunskap cirkulerar i ”den vanliga människans” vardag och hur kunskap används, görs relevant och till och med meningsfull i vardagslivet. Hon föreslår att vetenskapshistoriker såväl som kunskapshistoriker än så länge i första hand har fokuserat på teoretisk kunskap, eller det som Aristoteles kallade för *theoria*, medan de tillämpande aspekterna av kunskap (*praxis* och *poiesis*) hamnat i skymundan. Hennes essä framhåller vikten av att beakta hur olika typer av kunskap cirkulerar i vardagslivet på ett sätt som skapar föreställningar om vad som är vanligt, rutinartat och vardagligt. Kanske är det just genom sådana processer som den specialiserade och synnerligen teoretiska teologiska kunskap som Brillman diskuterar i sin text till slut förvandlades till vardagliga praktiker och populära föreställningar bland den stora majoritet av den svenska 1500-talsbefolkningen som aldrig hade läst teologiska traktater?

Nilsson Hammars tankar om hur kunskap så småningom blir mer vardaglig kan också läsas i anslutning till Erling Sandmos artikel om valrossen och havssvinet – två havsvidunder som beskrivs av Olaus Magnus på hans *Carta Marina* (1539) och i verket *Historia de gentibus septentrionalibus* (1555) och som förekommer i många olika skrifter från 1500-talet. Sandemo visar här hur kunskapen om dessa två ”monster” cirkulerade mellan olika typer av medier (pamfletter, kartor, teckningar och böcker), olika typer av diskurser (religion, historia och naturhistoria) och slutligen olika typer av epistemologier (uppenbarelser, emblem och empirisk vetenskap) där sanningshalten i deras påstådda existens prövades på olika sätt. Han framhåller att 1500-talets naturvetenskapsmän inte ansåg sig tvungna att välja ut och presentera de uppgifter om ett fenomen som de fann mest trovärdiga eller sannolika. I stället betraktade de det som sin uppgift att presentera alla tillgängliga uppgifter om det fenomen de studerade i en redogörelse som inte förväntades vara fri från motsägelser eller avvikande uppgifter. I fallet med valrossen medförde detta att de olika beskrivningarna av valrossen och dess anatomi och habitat med tiden mångfaldigades och blev allt mer nyanserade. Trots att olika uppgifter om havssvinets anatomi och levnadsvanor också förekom under hela 1500-talet, förblev däremot dessa kunskaper mer vaga och tämligen ensidiga. Den mångfald som förekom i beskrivningarna av valrossen medförde att kunskapen om valrossen så småningom började uppfattas som ”sann” i den bemärkelsen att det verkligen existerade ett djur vars egenskaper påminde om det som hade beskrivits. För havssvinet gick det däremot precis tvärtom. Trots att ingen egentligen ifrågasatte havs-

svinets existens kom ändå kunskapen om havssvinet att på grund av sin oföränderlighet börja framstå som allt mer ”osann”. Valrossen blev på det sätt som Nilsson Hammar beskriver med tiden ett vardagligt och verkligt djur medan havssvinet förblev ett mytologiskt monster.

Genom sitt val av källor visar Sandmos artikel precis som flertalet av de andra artiklarna i verket, att vetenskapen, universiteten och det lärda samfundet ingalunda har något monopol på cirkulerandet av kunskap. Vill man ändå framföra någon kritik mot den föreliggande antologin som helhet kunde det vara att de bidrag som utförligare behandlar kunskap som hänför sig till sammanhang utanför det lärda samfundet är så få. Det enda egentliga renodlade bidraget inom den här kategorin är Erik Bodenstens artikel som behandlar det sätt på vilket kunskapen om de franska ekonomiska subsidierna till Sverige cirkulerade i olika politiska kontexter i Stockholm i mitten av 1700-talet. På grund av att Bodenstens bidrag av denna orsak skiljer sig från de andra bidragen i verket, väcker den också frågor kring definitionen av kunskap. Som läsare skulle man önska sig en diskussion om vad beteckningen ’kunskap’ tillför i det här sammanhanget till skillnad från andra möjliga beteckningar såsom ’nyheter’ och ’information’. Bodenstens artikel innehåller emellertid ingen sådan diskussion. Detta kan eventuellt vara ett medvetet val av redaktörerna. Johan Östling har exempelvis i ett annat sammanhang argumenterat för att definitionen av kunskap snarast måste förankras historiskt och kontextuellt, och att en alltför rigid definition av begreppet därför inte gagnar den historiska förståelsen.² Trots detta kan man som läsare ändå inte låta bli att tänka att Bodenstens artikel aktualiserar frågor som kunde ha förtjänat en utförligare behandling: är det relevant att betrakta allt det som människor känner till, vet eller tror sig veta, som kunskap?

Denna invändning till trots bjuder verket som helhet på många intressanta och insiktsfulla diskussioner. Överlag är den diskussion som förs i bokens artiklar förankrade i olika empiriska fallstudier. Så som inte är ovanligt när det handlar om antologier där de enskilda författarna förenas av en gemensam teoretisk infallsvinkel, varierar givetvis graden av empiri i förhållande till mer teoretiska reflektioner i de enskilda bidragen, men överlag håller verket en hög nivå av reflektion som genomgående håller läsaren engagerad även när det empiriska materialet inte faller inom ramen för det personliga intresseområdet. Detta uppfattar jag som att redaktörerna har lyckats i sitt uppdrag att sporra till en övergripande diskussion som ger mervärde åt de enskilda bidragen. Boken visar att kunskapshistoria erbjuder många nya infallsvinklar och underlag för intressant framtida forskning.

Julia Dahlberg

2. Östling, ”Vad är kunskapshistoria”, s. 116.